

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԽԻԹԱՐ ԱՅՐԻՎԱՆԵՑԻ

ԿՈՐԱԳԻՏ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԵՐԿԵՐ

Ասողիկ Սմբատ Թոնդրակեցուն յիշում է «Ի Զարհաւանդ զեղջէ ի Մաղկոտն գաւառէ», առանց իշխանական ծագում վերագրելու նորան: Մխիթարի տեղեկութիւնը Մոզ աղգի բաժանման մասին առանձին նշանակութիւն ունի, որ ցոյց է տալիս, թէ Ուխտանէս իւր յառաջարանի մէջ խոստացած ծրագրերը լիովին ի կատար է ածել և թէ լրիւ Ուխտանէսը գոյութիւն ունէր ԺԿ. դարու վերջում, որից օգտուել է Այրիվանեցին:

զ) Իբրեւ ժամանակակից և ակունտեւ տեղեկութիւն է տալիս Պոռ իշխանի վիճաբար տաճարների շինութեան մասին, ինչպէս և Թանտեւաց վանքի շինութեան և նաւակատեաց տօնի, որով և համեմատաբար աւելի ընդարձակ տեղեկութիւն ստանում, Մխիթարի կեանքի և գործունէութեան և յարաբերութեան մասին դէպի Պոռեանները:

ե) Վկայաբանութեան տուած ցուցումներով կողմնակի կերպով կարող ենք մի թուական ևս աւելացնել Մխիթարի կենսագրականի վերայ. մեր Խողբակեանց աշխատութեան մէջ⁽¹⁾ ցոյց ենք տուել, որ Սրկզունիք աւանում, ուր Պոռեանց իշխանական դարբան էր, Ս. Յակոբ անունով եկեղեցին շինուած էր 1277 թուին. նորա մնացորդ քարերից մէկի վերայ՝ «Յի. Զի. Զ» փորագրուած Մխ. Վղ. (Մխիթար վարդապետ) ոչ այլ ոք պիտի լինի, բայց եթէ Մխիթար Այրիվանեցին: Այդ ձեռով է նա գրում իւր անունը Ճառնտրի յիշատակորանների մէջ, ինչպէս և իւր արձանագրութեան. իբրեւ Պոռեանց տան կալսկո-

պոս կենդանի մասնակցութիւն էր ունեցել Թանտեւ վանքի շինութեան և նաւակատեաց տօնի կատարման մէջ. նման մասնակցութիւն պիտի ունենար մերձակոյ Սրկզունիքի շինարարութեան, որ կատարուած է ընդամէնը մի տարի առաջ կամ հէնց նոյն ժամանակները, և իւր մասնակցութիւնն էլ արձանագրած իւր յատուկ խաչի տակ: Այժմ աւելի հասկնալի է դառնում, թէ ինչու նա իւր Պատրոն Պոռ իշխանին «աշխարհաշէն» մականունն է տալիս⁽¹⁾:

Բայց այս դրական կողմերի հետ ունի և պակասութիւններ. իբրեւ շարագրութիւն ամբողջութիւն չէ կազմում, քաղուածք լինելով դանդաղ աղբիւրներից՝ ինչպէս Ղեւոնդն է, Ուխտանէսը, Սամուէլ Կամբջածորեցին, Սամուէլ Անեցին, Վարդան, Ատեփանոս Սրանեցու թարգմանութիւնների յիշատակարաններ, մեղ ծանօթ և անծանօթ վկայաբանական աղբիւրներ, այլ երբեմն հակասական և կցկոտ, ինչպէս Սրանեցու արտասահմանից վերադարձի, Գուրնի նորոգութիւնների և Վրաց Գէորգ Գ-ի արշաւանքի պատմութիւններն են: Ունի և բացարձակ սխալներ, որ հասկնալի չէ թէ ռոտեղից է առել, ինչպէս ոմն Ագաթոս օրպի յիշատակութիւն, որպէս թէ ժամանակակից Լեոն կայսեր՝ կամ Փլափիանոս Կ. Պոլսոյ պատրիարքի յիշատակութիւն՝ հայոց ՃԶ թուականին, չյիշելով առասպելախառն տարրերը վկայաբանութեան մէջ, որ զայնակողութիւն չէր ժամանակակից մտածողութեան համար:

Ամփոփելով մեր տեղեկութիւնները՝ Այրիվանեցու կեանքի մասին կը ստանանք հետեւեալ թուականները.

ա. Իւր Ճառնտրի գրել է Յակոբ Կլայեցու, Հայոց Լեոն և Վրաց Դեմետրէ թագաւորների օրով, այսինքն 1272-1286 թ. թ., հաւանօրէն աւելի վերջին տարիները:

բ. Հայոց Զի. Զ թուականին, ամենայն հաւանականութեամբ, մասնակից էր ևս ներկայ՝ Սրկզունեաց Ս. Յակոբի շինութեան և նաւակատեաց տօնին:

գ. Ներկայ էր Զի. Է (Զի. Ը) թուականին Թանտեւաց վանքի շինութեան վերջաւոր-

(1) Եր. 37 և շար. (պատկ. 10) 125: Եկեղեցին շինուած էր սպիտակ և ազնիւ քարից, զեղեցիկ բանդակներով (տ. և պատ. 48), Ազնիւ և նուրբ բանդակի մի կտորի (Աստուածածին Յիսուս զրկին) վերադարձութիւնը չենք տուել մեր գրքի մէջ, որ նուրբ ճաշակի և արուեստագէտի կարողութեան ապացոյց էր:

(1) Պատմ. Հայոց. հրատ. Էմինի. եր. 68:

բութեան և նուակառանց աստիճան, երբ զըրեց այս վկայարանութիւնը:

Դ. 21.9 թուականին իւր զբաժնէ Գանձերի ժողովածուն է կազմել Գեղարդայ վանքում:

Ե. 21.9 թուին շինել է իւր առանձնութեան քարայրը և արձանագրութիւնը քանդակել տուել:

Զ. Նոյն թուականին պէտք է վերջուտբաժնէ լինի և իւր ժամանակագրութիւնը՝ նշանակելով Լեւոնի մահը և Հեթումի թագաորութեան սկիզբը:

Ե. Մահուան թուականը մօտաւորապէս նշանակելուց առաջ պէտք է բանասիրական մի քանի խնդիր պարզել: Միութարի ժամանակագրութեան էմինի հրատարակութեան մէջ Հեթումի թագաւորութեան հետեւում է. «Եւ և սաստիկ հացութանցութիւն (մահ) մարդոյ և անասնոյ»⁽¹⁾ և ապա վերջապահը: Հացութանցութեան տարին 21.9 թուականն էր, երբ «մեթ ցորեանն Բժժ՝ դրամ բարձրացաւ»⁽²⁾, Հեթումի զահակալութիւնից տաս տարի յետոյ. եթէ ճիշդ է այս շատ հաւանական ենթադրութիւնը, ապա դարձանալի է, որ Միութարը այդ տաս տարուայ համար ոչինչ է նշանակել, մինչդեռ ժամանակը հարուստ էր քաղաքական և կրօնական անցուղարձակ:

Աւելի ևս անհասկնալի է այդ լուծութիւնը, երբ ի նկատի ունենանք որ «Իշխանք Կիլիկիացոց» հատուածի վերջում՝ Հեթումի անուան զիմաց նշանակուած է «Ժե», գուցէ և եղև «Ժե», որ նորա թագաւորութեան լրիւ տարիները կը լինէին: Բայց սորանով չեն վերջանում մեր տարակոյտները: Ժամանակագրութեան կարգում յիշած վերջին կաթուղիկոսն է «Կոմիտաս», որի աթոռակալութիւնը նշանակուած է Արդունի գահակալութեան և Դեմետրէի սպանութեան մէջ, այսինքն 1084-1289 թւերի. Կոմիտաս անունով կաթուղիկոս չունինք այդ ժամանակ, այլ Կոստանդին. զրչի պարզ սխալ պէտք է հա-

մարել անունները այդպիսի շփոթութիւնը: Ուրեմն ժամանակագրութիւնը վերջանում է Կոստանդին կաթուղիկոսութեամբ: Մինչդեռ «Կաթուղիկոսք Հայոց» հատուածի մէջ յիշուած են նաև Ստեփանոսի և Անաւարդեցու անունները, վերջինի կաթուղիկոսութիւնը նշանակելով 21.9 թուին, որ անկարելի կը լինէր Այրվանցու կողմից որոշակեալ այդ թուականին միայն կատարուած է Հոսովյայի առումը, և մի տարի յետոյ Ստեփանոսի մահը⁽¹⁾: Ժամանակակիցները տուած տեղեկութեամբ 21.9 թուին Անաւարդեցին զեռեւս կալսկոպոս էր⁽²⁾: Այս բառ էութեան տարակոյտների վերայ աւելանում են ևս ժամանակագրութեան հետ կապուած արտաքին ձեռնարկ գծուած թիւներ. «Կաթուղիկոսք Հայոց» վերնագրով հատուածը պէտք է վերջանար. «Տէր Կոստանդին եօթանասներորդերորդ կաթուղիկոս խօսքերով, ինչպէս միւս հատուածների վերջում տալիս է ցանկի մէջ յիշուածների ընդհանուր թիւը և հատուածը փակում. նոյնն է կատարել և այստեղ. մինչդեռ աւելացած է յետոյ ևս վերոյիշեալ երկու կաթուղիկոսների անուններ: Իսկ Ալիշանի տեսած օրինակի մէջ նաև սրբանց երկու յաջորդները մինչև 22.9 թւականը⁽³⁾: Նման երևոյթ նկատուած է և վրաց իշխանների և թագաւորների ցանկի մէջ. վերջին խօսքերը պիտի լինէին. «Դեմետրէ սպանեալ. ՀԹ. իշխանք և թագաւորք», բայց յետոյ աւելացած են նաև երկու անուններ, Դաւիթ և Վախթանգ: Այս բոլոր գծուած թիւները վերանում են և հասկանալի դառնում, եթէ ընդունինք, որ նրանք օտար ձեռքի յաւելումներ են և ոչ Միութարի:

Պատմական ուրիշ տուեալներ ևս ցոյց են տալիս, որ Միութար 21.9 (= 1291) թւականից յետոյ չպէտք է երկար տպրած լինի: Յայտնի է որ 1295/6 թուին Ստեփանոս Օրբէլեանցի գլխաւորութեամբ գումարուել է Անաւարդեցու դէմ արեւելեան եպիսկոպոսների ժողովը, որոնց անունը յիշուած է ձեռնարկի տակ: Ժողովին մասնակից էին Օրբէլեան իշխանների հետ ևս

(1) Եր. 69:

(2) Սամուէլ Անեցի. ճրատ. Տէր Միրէլեանի. շար. եր. 155. «ՌՅԱ. Ի 21.9. Թվին էր Պարոն Հայոց Կոստանդին. և ի սոյն ամի եղև սով սաստիկ» եւ մոթ ցորեանն Բժժ՝ դրամ:

(1) Սրբանման, Թորոս Աղբար. Բ. 436. եւ Օրբ. 503:

(2) Լալայեան. Տուցակ Վասպ. եր. 114:

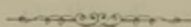
(3) Այրարատ. 351:

իրազրահեանները՝ Պոռչի որդին Պապուք և սրա եղբորորդին Էաչի. մասնակից էին իրազրահեան հոգևանաւորութիւնը վայելող Գլածորի գարոցի երկու նշանաւոր վարդապետները՝ Դաւիթ և Եսայի Նշեցի, մերձակայ Հաւուց թառի Մխիթար եպիսկոպոսը, և չլիջուած Մխիթար Այրիվանեցու անունը, որ անկարելի կը լինէր, եթէ նա կենդանի լինէր: Մնում է նորա մահը ընդունել ՉԼԸ-ՉԽ թուականներին, մօտաւորապէս 70 տարեկան հասակում, քանի որ ՉԼԸ թուականին 67 ամեայ էր:

Մի ձեռագրի մէջ (Էջմ. Պ. 13/84, 282բ) «վարդապետաց վախճանիւն» վերնագրով հատուածի մէջ նշանակուած է «վարդանեցաւ սբ. վգաթ. Մխիթար Այրիվանեցին ի թվականիս մերոյ 282. փետրվորի Ժ.», բայց դա պարզ չփոթութիւն է նոյնանուն երկու վարդապետների. նշանակուած թվականին մեռնողը Մխիթար Սասնեցին է: Սորա մահը Մկրտիչ Մեծոփեցին նշանակում է նոյն թուականի հոռի ին. ուրաթ օր, իսկ Դանիէլ Մեծոփեցին նոյն թուականի հոռի ին. յաւուր չորեքշաբթի⁽¹⁾: Այս ժամանակագրութեան հատուածի հեղինակը, որ Ժ.Վ. դարի վերջին քառորդից առաջ ապրել էր կարող, միջինն է ընտրել, այսինքն փետրուարի Ժ.:

ԳԱՐԵԴԻՆ ԱՐԲԵՊ. ՅՈՎԱԷՓԵԱՆՏ

Շարունակելի

Ձ Բ Օ Ս Ա Ն Ք

Մայեր եղբայր մ'ունէր, որուն դէմ դաս բացէր. «Ե՛նչ, բաւ օր մը արդ մը, ա՛յստեմ մեծաւոր սնճեւո մը դա՛ս» — «Ո՞րե՛ հետ կ'ուզէիր որ դաս ունենայի, պատասխանեց Մայեր, Թուրքին եւ Մոսկովի՞ն հետ. բա՛ն մը չուզիմ անոնց հետ բաժնուելիս»:

*

Զօրավար մը կ'ըսէր իր զինուորեան. «Երբ յառաջ իրիզայիմ՝ հետեւեցէ. երբ փախչիմ՝ սպաննեցէ. երբ մեռնիմ՝ վրէժս լուծեցէ»:

(1) Տես մեր Մխիթար Սասնեցի. Արարատ. 1899, իրիւր տղանին տետրակով, Վաղարշ. եր. 26:

ՊԻԼԻՊՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ

ՎԵՐԱՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԱԹՈՒԱԿՅԻ

ՉԵՌՆԱԳԻՌԹԻՒՆՆ ԵՒ ՕՍՈՒՄԸ

(Սկսնական մասնաւոր քրականութիւն)

ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՄԱԿՈՒՄԱՐ

Հայ եկեղեցիի պատրիարքական եւ կաթողիկոսական չորս Աթոռներուն վերահաղմութեան շրջանին մէջ կ'ապրինք:

Նկատելի իրողութիւն է որ ամէնէն աւելի արկածեալ Աթոռը ամէնէն աւելի առաջ՝ իր օրինական դոյաժիճակը վերականգնելու կը փութայ:

Նախախնամական տարր մը կայ այս եղեւութեանց մէջ. այլապէս զիւրին չէ բացատրել թէ ինչպէ՛ս 15 տարեկեղծ ի վեր վանք, միաբանութիւն, կալուածներ, եւ կամուտներ և թեմական ժողովուրդին հետ անոնց եկեղեցիները, գարոցները և կայքն ու դոյքը կորսնցուցած, ու տասնամեակ իր հօտին հետ՝ աքսորական ու անտանգական 83ամեայ կիլիկիոյ Հայոց կաթողիկոսը, ո՛չ միայն քաջողջ և առողջ, ցայսօր կարող եղած է կաթողիկոսական պաշտօնի ընթացիկ գործերը վարել՝ հիանալի կորովով, այլ մանաւանդ վերջին երեք տարեկեղծ ի վեր աննկուն հաստատամտութեամբ ու հայրապետավայել կանխահոգութիւնով՝ կը ճգնի մեծ պատերազմէն վերջ քաղաքական յայտնի պատճառներով դոզցես պատմական ստուերի և պաշտելի յիշատակի մը վերածուելու վիճակին մէջ գրուած իր դարաւոր այլ վտանգեալ Աթոռը դրացի առաջնական հոգին վրայ վերահաստատուելու բացորոշ նպատակով:

Ն. Ս. Օժութիւնը իր «Կոտակ» մականգրեալ պրակով 1928-ին սկիզբը Ազգին ու Հաղթութեան ներկայացուց կիլիկեան Աթոռին պահպանման անհրաժեշտութիւնը: Հայկական սփիւռքին ամէն կողմերէն եկեղեցիին ու Ազգին հարապատ գաւակներէն ընդունած համամտութեան զիրիբուն վրայ իր յառաջացեալ տարիքին համեմատելով Արիական կոչուելու արժանի նախաձեռնու-